

kowej stosowanej przez ks. A. Lesińskiego, a przecież istnieje klasyczny podział na źródła archiwalne, źródła drukowane i opracowania. Z wykazu skrótów trzeba się dopiero dowiadywać, z jakich archiwów korzystał Autor. Podpada także brak wyżej cytowanego wyboru źródeł: *Tajne dokumenty Państwo–Kościół 1960–1980, Londyn 1996*, w którym można znaleźć protokoły posiedzeń specjalnej Komisji do spraw Kleru, obradującej między innymi nad sytuacją alumnów w wojsku.

Niezwykle ważny problem, interesująco i kompetentnie rozwiązany, zwłaszcza w warstwie analiz socjologicznych, pozostawia jednak wielki niedosyt, jeśli chodzi o warstwę historyczną. Szkoda, że Autor nie skorzystał z podpowiedzi recenzentów w przewodzie doktorskim. Wraz z pracą ks. A. Lesińskiego *Służba wojskowa kleryków w PRL 1959–1980* (Olsztyn 1995) mogłaby w zasadzie zamknąć ten rozdział w historii stosunków Kościół–państwo, a tak jest tylko jednym z przyczynków do tej problematyki.

Ks. Jerzy Myszor

Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne 2006, t. 39, z. 2, s. 478–480

Czesław Pest, *Kardynał Edmund Dalbor (1869–1926). Pierwszy prymas Odrodzonej Polski*, Poznań 2004, 502 s.

Omówienie monografii autorstwa ks. Czesława Pesta jest okazją wspomnienia przedwcześnie zmarłego historyka, kustosa i archiwisty. Ks. Czesław Pest w latach 1983–1989 odbył studia teologiczne w Prymasowskim Wyższym Seminarium Duchownym w Gnieźnie. Magisterium z zakresu teologii uzyskał 26 X 1988 r. W latach 1990–1993 odbył studia specjalistyczne w zakresie historii na Wydziale Nauk Historycznych i Społecznych Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie. Stopień magistra historii (14 XII 1992 r.) uzyskał na podstawie pracy *Dzieje parafii Świętej Trójcy w Strzelnie w latach 1918–1937*, napisanej pod kierunkiem prof. dr. hab. Franciszka Stopniaka. Promotorem pracy doktorskiej *Bractwa i stowarzyszenia kościelne katolików świeckich w archidiecezji gnieźnieńskiej w latach 1848–1939* był również ks. profesor Franciszek Stopniak. W latach 1994–1996 kontynuował specjalizację w zakresie nauk historycznych w ramach Trzyletniego Studium Archiwistyki w Instytucie Historii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, zakończonego uzyskaniem stopnia licencjata archiwistyki (31 V 1996 r.). Dobrze przygotowany do pracy archiwariusza, został skierowany przez swoich przełożonych do pracy w jednym z najważniejszych archiwów kościelnych w Polsce. Od 1993 r. w Archiwum Archidiecezjalnym w Gnieźnie pracował w charakterze kustosa i zastępcy dyrektora. W 2000 r. podjął także pracę dydaktyczną na stanowisku adiunkta w Zakładzie Historii Kościoła Wydziału Teologicznego Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Na podstawie dorobku naukowego i recenzowanej pracy 9 V 2005 r. otrzymał stopień doktora habilitowanego z zakresu nauk humanistycznych.

Zginął w wypadku samochodowym 16 I 2006 r. w Kleczewie.

Omawiana monografia: *Kardynał Edmund Dalbor (1869–1926). Pierwszy prymas Odrodzonej Polski* (Poznań 2004) ukazała się w serii Historia w Wydawnictwie Naukowym Uniwersytetu Poznańskiego. Praca jest bardzo obszerna, jeśli weźmie się pod uwagę fakt, iż obejmuje tylko jedenaście ostatnich lat życia arcybiskupa Gniezna i Poznania (1915–1926).

Monografia o abp. Dalborze została przygotowana na podstawie materiałów przebadanych w wielu archiwach państwowych i kościelnych, polskich oraz zagranicznych.

W monografii poświęconej abp. Dalborowi przeważają źródła wytworzone przez podległe arcybiskupowi gnieźnieńskiemu i poznańskiemu urzędy kościelne. Przebadane zostały również archiwalia przechowywane w Archiwum Watykańskim, Kongregacji do spraw Biskupów, Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Berlinie, Tajne Archiwum Dziedzictwa Kulturowego Prus w Berlinie, Archiwum Uniwersytetu w Münster; archiwa kościelne w Gnieźnie i Poznaniu, a także państwowe – Archiwum Akt Nowych w Warszawie oraz Archiwum Państwowe w Poznaniu. Ponadto autor sięgnął do prasy lokalnej i ogólnopolskiej, a także do pamiętników.

Zasadniczym problemem badawczym jest odpowiedź na pytanie: w jakim stopniu kard. Edmund Dalbor jako arcybiskup gnieźnieński i poznański oraz prymas Polski wpłynął na losy Kościoła na ziemiach polskich pod zaborami i w odrodzonej Polsce? Charakter źródeł siłą rzeczy wpłynął na taki, a nie inny kształt pracy. Otrzymaliśmy biografię hierarchy kościelnego, mniej natomiast wiemy o ks. Dalborze jako o człowieku i kapłanie. Z pracy ks. Czesława Pesta wyłania się wizerunek Edmunda Dalbora przede wszystkim jako człowieka Kościoła, który prawem kanonicznym określa swój stosunek do problemu współegzystencji Polaków i Niemców. Z lektury tej biografii wyłania się także typowa sylwetka biskupa postawionego przy sterze władzy kościelnej, który usiłuje znaleźć *modus vivendi* między interesami państwa pruskiego, później polskiego (w odrodzonej II RP) a dobrem Kościoła katolickiego rozumianego jako dobro duchowe wiernych, powierzonych jego opiece. I dlatego nie należy specjalnie udowadniać tezy czy był bardziej Polakiem, czy Niemcem. Jediną kwestią wątpliwą jest zbyt lojalistycznie sformułowana treść wystąpienia (swego rodzaju list hołdowniczy), jakie miał wobec cesarza Wilhelma II w Pszczynie. Jest jednak dobrym prawem autora wyciągać takie, a nie inne (uprawnione) wnioski na temat jego stosunku do sprawy narodowej.

Bardzo bogato udokumentowane i omówione są problemy administracji kościelnej w archidiecezji poznańskiej i gnieźnieńskiej. Przyjęta konstrukcja pracy zakłada, że wszystko co się działo w archidiecezji poznańskiej i gnieźnieńskiej, odbywało się za zgodą, z inspiracji, a na pewno za wiedzą będącego u władzy biskupa. Biorąc pod uwagę centralizację władzy w Kościele polskim, w tym również obecne wówczas w łonie episkopatu polskiego tendencje autorytarne, jest to założenie słuszne. Dlatego należy zgodzić się z autorem i przyjętą przez niego koncepcją pracy, dzięki której na kanwie życia i działalności abp. Dalbora poznajemy w zasadzie historię archidiecezji gnieźnieńskiej i poznańskiej. Ta część pracy jest bardzo szczegółowo zaprezentowana, najpełniejsza i z całą pewnością stanie się istotnym przyczynkiem przy tworzeniu historii archidiecezji poznańskiej i gnieźnieńskiej w czasach współczesnych.

Wiele uwagi C. Pest poświęca kwestii prymasostwa Edmunda Dalbora w okresie, kiedy w odrodzonej Polsce było dwóch prymasów, chociaż z różnego tytułu. Autora pasjonuje odpowiedź na pytanie, kto właściwie miał prawo do używania właściwego, historycznie uzasadnionego tytułu prymasa. Problem teoretycznie jest rozstrzygnięty; nie ulega wątpliwości, że Dalbor był spadkobiercą prymasów gnieźnieńskich, jednak istniały wątpliwości praktycznego stosowania prerogatyw prymasowskich. Autorowi udało się przekonująco, źródłowo uzasadnić, że Edmund Dalbor nie tylko był przekonany o swym prymasostwie, ale także usiłował prerogatywy prymasa Polski wprowadzać w życie. Jak wiadomo, problem uprawnień prymasowskich otrzymał w spadku bp August Hlond, ale ten już bez żadnych wątpliwości, przy wsparciu nuncjusza Marmaggiiego, nie tylko był świadom swej roli w episkopacie polskim, ale też bez wahania realizował zadania z tego faktu wynikające.

Konkludując, biografia pierwszego prymasa II RP abp. Edmunda Dalbora to praca bardzo solidna. Jej największym atutem są wykorzystane źródła, właściwa, logicznie skonstruowana budowa i przystępny język. Dobrze wpisuje się w historiografię Kościoła gnieźnieńskiego i poznańskiego, biorąc pod uwagę fakt, iż posiadamy już biografie biskupów Ledóchowskiego, Stablewskiego i Laubitz.

Ks. Jerzy Myszor

Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne 2006, t. 39, z. 2, s. 480–483

Roman Kawecki, *Kardynał Michał Stefan Radziejowski (1645–1715)*, Opole 2005, 266 s.

Przełom XVII i XVIII w. obfituje w barwne i znaczące postacie życia politycznego i religijnego. Jedną z nich był prymas Michał Radziejowski, syn zdrajcy Hieronima, wychowany pod opieką królowej Ludwiki Marii. Karierę duchowną, do której przeznaczył go ojciec, rozpoczął pod rządami i przy wydatnym wsparciu ze strony dalekiego krewnego – Jana Sobieskiego. Radziejowski to duchowny i polityk, którego cechują: ambicja, żądza władzy i zaszczytów, człowiek zawsze dbający o korzyści materialne. Wycisnął swoje piętno na niezwykle burzliwych czasach, w których przyszło mu żyć i kierować polskim Kościołem.

Michał Radziejowski nie doczekał się dotąd odrębnej biografii ani szerszego opracowania swojej działalności. Istnieje natomiast kilka zbiorowych biografii arcybiskupów gnieźnieńskich i prymasów, w których znalazło się krótkie omówienie jego działalności publicznej.¹ Jednak większość z nich jest zdecydowanie przestarzała i nie uwzględnia najnowszego stanu badań.² Wyjątkiem jest powstały ostatnio biogram prymasa, pióra znawcy epoki – Andrzeja Rachuby, ale rzecz jasna zawiera on jedynie skrótowy obraz życia i działalności Radziejowskiego.³ Natomiast na uwagę zasługują dwie prace na temat jego aktywności politycznej: napisana w XIX w. przez Kazimierza Jarochońskiego rozprawa o schyłku życia prymasa⁴ oraz druga praca, pióra Jarosława Porazińskiego, przedstawiająca drogi kariery Radziejowskiego i jej szerokie uwarunkowania⁵. Okres życia i działalności publicznej prymasa Radziejowskiego obfitował w wydarzenia znaczące dla dalszych losów Rzeczypospolitej. Dlatego też jego postać i aktywność polityczna stały się przedmiotem zainteresowania wielu badaczy tej epoki. Wśród najważ-

¹ M. Kosman, *Między ołtarzem i tronem. Poczet prymasów polskich*, Poznań 2000; K. Śmigiel, *Słownik biograficzny arcybiskupów gnieźnieńskich i prymasów Polski*, Poznań 2002.

² J. Korytkowski, *Arcybiskupi gnieźnieńscy, prymasowie i metropolici polscy od roku 1000 aż do 1821*, Poznań 1891; *Żywoty arcybiskupów gnieźnieńskich prymasów Korony Polskiej i Wielkiego Księstwa Litewskiego*, Wilno 1860.

³ A. Rachuba, *Michał Stefan Radziejowski*, „Polski Słownik Biograficzny”, t. XXX, Wrocław 1987, s. 66–76.

⁴ K. Jarochoński, *Koniec Radziejowskiego*, [w:] *Nowe opowiadania i studia historyczne*, Warszawa 1882, s. 95–153.

⁵ J. Poraziński, *Początki działalności Michała Stefan Radziejowskiego – próba interpretacji przebiegu kariery i kształtujących ją czynników*, [w:] *Acta Universitatis Wratislaviensis* 1984, nr 726, Historia XLVII, s. 221–233.